

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕДУРИ ІМПІЧМЕНТУ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

THE REALIZATION OF AN IMPEACHMENT PROCEDURE IN FOREIGN COUNTRIES: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Скрипник Ю.О., студентка III курсу

*Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Курчевьонюк Г.Є., студентка III курсу

*Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена дослідженню процедури імпічменту як невід'ємної складової частини системи «стримувань і противаг». Так, цей інститут спрямований на недопущення узурпації влади вищими посадовими особами у разі одночасного створення умов для максимального й законного виконання покладених на них завдань.

Автори звертають увагу на варіативність розуміння терміна «імпічмент», при цьому зазначаючи, що нині світова спільнота досягла порівняно усталеної думки щодо останнього. При цьому дослідження питання класифікації моделей імпічменту робить очевидним наявність значних відмінностей його реалізації в різних країнах світу. Дослідники зауважують, що проблематика імпічменту лежить у площині загальнополітичних процесів, які характеризують рівень розвитку демократії в країні. Отже, з метою більш ґрунтовного розуміння особливостей зазначеного механізму запропоновано систематизувати моделі імпічменту залежно від низки підстав.

Автори зазначають, що першочергову роль у регулюванні процедури імпічменту в будь-якій країні мають конституційні норми, не є винятком і Україна. Підвищений інтерес серед високопосадовців і населення до створення дієвого механізму імпічменту в Україні дав підставу для прийняття 10 вересня 2019 року нового Закону «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)». Проте в статті зауважується, що саме прийняття такого нормативного акта не змінює наявну процедуру притягання глави держави до відповідальності, а лише частково усуває низку законодавчих розбіжностей.

Таким чином, дослідження акцентує на практичній реалізації механізмів усунення глави держави від влади та класифікації моделей імпічменту за низкою підстав. На основі проведеного аналізу вказуються наявні проблеми та переваги моделей як вітчизняного, так і зарубіжного інститутів імпічменту, а також надані пропозиції щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання порядку притягнення Президента України до відповідальності.

Ключові слова: імпічмент, президент, припинення повноважень, конституційна відповідальність, моделі, класифікація.

The article is devoted to the analysis of the impeachment mechanism as an important element of the checks and balance principle. This law institution should prevent unlawful seizure of power, but at the same time create favorable conditions for productive and legal work.

The authors explore a variety of "impeachment" definitions, making the conclusion about relative stable understanding of it. Meanwhile, the classification exploration of the impeachment models shows lots of distinctions between different ways of realization of this mechanism in foreign countries. At the same time, the problems of impeachment are in the plane of the general political processes that characterize the level of democracy development in the country. Therefore, the authors propose to systematize the models of impeachment, depending on different reasons.

Constitutional rules play a prime role in regulating the impeachment procedure in any country, and Ukraine is no exception. Particular attention to creating efficient law mechanism among officials and people was instrumental in adoption by Verkhovna Rada in 2019 the Law of Ukraine "On the special procedure for removal of the President of Ukraine from the post (impeachment)". But, the article concentrates on the moment that only the adoption the Law establishing the procedure for impeachment of the President of Ukraine does not in any way change the existing procedure for bringing the head of the state to responsibility and just partly eliminates several law collisions.

So, the article focuses on the practical implementation of the mechanisms of removal of the head of state from power and on the classification of impeachment models. Based on that, the authors outline the existing problems and advantages of the impeachment institution in Ukraine and foreign countries and define proposals for improving the constitutional and legal regulation of the procedure for bringing the President of Ukraine to responsibility.

Key words: impeachment, the President, termination of powers, constitutional responsibility, models, classification.

Постановка проблеми. Стабільне функціонування державного апарату при його поділі на законодавчу, виконавчу та судову гілки можливе лише за наявності чіткого та дієвого механізму «стримувань і противаг». Останній має, з одного боку, сприяти активному та плідному співробітництву державних структур, а з іншого – надавати та зберігати певну самостійність та свободу дій того чи іншого органу державної влади в межах визначеної компетенції. Так, одним із методів контролю системи «стримувань і противаг» за діяльністю вищих посадових осіб є процедура імпічменту.

Найбільш поширеним у світі стало передбачення можливості застосування зазначеної процедури саме до голови держави. Говорячи про Україну, варто звернути увагу на роль останнього в системі розподілу державної влади. Так, ст. 102 Конституції України зазначає, що Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Останні ж реформи полі-

тичної сфери в Україні свідчать про підвищення інтересу до цієї посади та переосмислення її значення та місця в системі вищих органів державної влади. Пошук найбільш оптимальної моделі інституту президентства вимагає дослідження та аналіз як зарубіжного, так і національного досвіду. Так, український механізм імпічменту був розроблений шляхом запозичення основних постулатів цього інституту у країнах усталеної демократії [1, с. 51]. Однак спроби інтерпретації призвели до ускладнення цієї процедури, що своєю чергою майже повністю нівелювало можливість її проведення на практиці. Наслідками такої ситуації стала поява ймовірності неправового вирішення питання про відповідальність президента.

Усі ці обставини зумовили необхідність доопрацювання та вдосконалення механізму імпічменту Президента України та інших вищих органів державної влади. Результативність вирішення цього питання напружа залежить від дослідження правової природи імпічменту, його призначення і місця в структурі відповідальності, а також

врахування відповідного зарубіжного досвіду реалізації цієї процедури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти функціонування та реалізації інституту імпичменту тривалий час досліджувалися як зарубіжними, так і вітчизняними вченими: Ю. Барабаш, Ю. Войтенко, О. Волощук, А. Георгіца, В. Журавський, К. Закоморна, Д. Зал, А. Коваленко, М. Козюбра, І. Кресіна, Л. Кривенко, Т. Кузьма, Р. Мартинюк, О. Мельник, Т. Миськевич, Б. Мохончук, Л. Наливайко, В. Погорілко, А. Рубан, Н. Сахаров, М. Стагквичус, В. Сухонос, І. Тодика, Ю. Шемшученко.

Проте навіть попри наявність великої кількості праць із досліджуваної теми все ще залишаються відкритими до дискусій питання щодо доцільності застосування тієї чи іншої моделі імпичменту, процедурні особливості, перспективи розвитку та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процедура імпичменту має досить тривалу історію розвитку. Це свідчить про усвідомлення людиною важливості формування інституту контролю за балансом влади у суспільстві. Варто зазначити, що залежно від особливостей конституційного права та умов розвитку тієї чи іншої країни момент закріплення процедури імпичменту як державного механізму різняться.

Історія пов'язує виникнення інституту імпичменту з розвитком форм парламентського контролю в Англії XIV ст. Проте різні джерела неоднаково трактують розуміння цієї процедури в Англії того часу. Деякі автори стверджують, що імпичмент був сформований як різновид кримінального процесу. Парламент міг застосовувати його проти урядових чиновників, внаслідок чого винні особи мали або сплатити штраф, або їх засуджували до ув'язнення чи до страти. Інші дослідники зазначають, що навіть у ті часи відповідальність за процедурою імпичменту була політичною [2, с. 160]. З кінця XVIII ст. інститут імпичменту почав поширюватися по всьому світу.

Досить цікавим є морфологічне дослідження походження терміна «імпичмент». Він походить від латинського «*impedio-are*», що перекладається як «захоплювати» або «вловлювати». З англ. «*impeachment*» – осуд, обвинувачення. Також деякі джерела пов'язують цей термін із латинським словом «*impius*», що означає «нечестивий, злочинний, мерзотний» [3, с. 200].

Загалом сучасне розуміння терміна «імпичмент» також досить різноманітне. Це своєю чергою зумовило виникнення численної кількості визначень, які по-різному висвітлюють його сутність та зміст. Так, Б. Мохончук визначає імпичмент як спеціальну процедуру притягнення до конституційно-правової відповідальності посадових осіб держави за невиконання покладених на них обов'язків або за порушення норм конституції чи законів країни [4, с. 500–501]. П. Шляхтун вказує, що це конституційно встановлений порядок притягнення парламентом до відповідальності вищих посадових осіб держави (президента, міністрів та ін.) за порушення ними законів [5, с. 172]. Також слушним є зауваження Т. Цимбалістого, що імпичмент можна тлумачити як одну з форм конституційної відповідальності, яка настає у випадках і порядку, передбачених у конституції держави, а підставою її настання є вчинення конституційного правопорушення (делікту) [1, с. 52]. На особливу увагу заслуговує визначення імпичменту як «засобу самозахисту народу» [6, с. 18]. Відповідно до нього ця процедура розглядається як спосіб захисту народних інтересів та життєвих цінностей від свавілля вищих посадових осіб держави, які зловживають своїм становищем і дискредитують державну владу. Застосовується такий засіб захисту до конкретної особи, якщо її дії не відповідають загальноприйнятим нормам гідної поведінки в суспільстві. У цьому розумінні імпичмент відіграє велику роль у формуванні правової демократичної держави.

На нашу думку, різноманітність тлумачення терміна «імпичмент» зумовлена тим, що конституційна процедура його проведення в країнах закріплена по-різному. Зокрема, істотні відмінності полягають у підставах і суб'єктах імпичменту, що й зумовлює таке широке коло термінологічних розбіжностей.

Ми своєю чергою погоджуємося з науковою думкою, яка визначає імпичмент як особливу форму контролю за балансом державної влади, що виражається у спеціальній процедурі притягнення до відповідальності вищих посадових осіб держави за порушення норм законодавства країни або за невиконання чи неналежне виконання покладених на них обов'язків [13, с. 121].

Отже, можна констатувати, що нині імпичмент є одним із найважливіших елементів системи «стримувань і противаг». Його законодавче закріплення є показником правової держави. І хоча найбільшого поширення імпичмент набув у країнах із республіканською формою правління, процес становлення та розвитку інституту імпичменту досі триває [2, с. 159]. Так, відповідна процедура запроваджується у дедалі більшій кількості країн, модернізуючись під їхні конкретні особливості, відбувається вдосконалення сучасних моделей з урахуванням досвіду провідних демократичних країн тощо.

Переходячи до систематизації варіантів механізму імпичменту, варто звернути увагу на особливості підстав притягнення до цього різновиду конституційно-правової відповідальності в законодавствах країн світу.

Так, Б. Мохончук пропонує класифікацію моделей імпичменту залежно від підстав його застосування [4, с. 501–502]:

- імпичмент на підставі підписання відповідальною особою актів монарха;
- імпичмент як відповідальність за вчинення злочину. Цей критерій виділяє такі підстави його застосування: державна зрада (у Франції, Чехії); вчинення злочинів, що зараховані до категорії таких, які становлять значну суспільну небезпеку (в Угорщині, Фінляндії); вчинення будь-якого злочину (Киргизстан); вчинення державної зради або іншого тяжкого чи особливо тяжкого злочину (Білорусь, Росія);
- імпичмент за відсутності чітко визначених законодавчих підстав (наприклад, порушення (Греція) чи грубе порушення (Болгарія) Конституції, недостойна поведінка (Мальта)).

Зважаючи на те, що притягнення членів уряду до відповідальності перед судом можливе не тільки на підставі вчинення злочину, ми пропонуємо доповнити наведену класифікацію. У таких країнах, як Австрія, Польща та Фінляндія, парламент, зокрема нижня палата, може ухвалити відповідне рішення у разі порушення членом уряду закону, яке може не бути злочином. У Литві та Монголії такою підставою визначене порушення присяги, а у Данії – неналежне виконання членами уряду посадових обов'язків.

У країнах із монархічною формою правління особа монарха визнається священною, а тому, як зауважує Г. Малкіна, «він не відповідає за будь-які, навіть кримінально карні дії» [7, с. 43]. У своїй праці дослідниця ілюструє свої роздуми розглядом Конституції Бельгії. Так, у ст. 88 Конституції Бельгії вказується: «Особа Короля недоторкана; його міністри відповідальні». І хоча фактично в наведених країнах відсутнє законодавче закріплення підстав для відставки голови держави, однак не можна говорити про відсутність у таких країнах інституту імпичменту. Доповнюючи думку Г. Малкіної, варто звернути увагу на те, що у згаданих країнах, як правило, здійснення повноважень монархом можливе лише за умови одночасної контрасигнації відповідними міністрами. Саме тому останні можуть бути притягнуті до конституційно-правової відповідальності. Отже, хоч застосування інституту імпичменту прямо і не назива-

ється в Конституції Бельгії, ст. 103 закріплює спеціальну процедуру притягнення до відповідальності міністрів, яка за своєю сутністю дуже схожа на імпичмент [8].

Беручи до уваги тривалий період історичного розвитку інституту імпичменту, доречно навести класифікацію за критерієм походження. Отже, виділяють такі моделі:

1) *англійська модель*. Відповідно до неї член уряду чи президент за парламентським рішенням притягається до відповідальності перед судом загальної або спеціальної юрисдикції за злочини або інші протиправні діяння, що були скоєні ними під час здійснення повноважень. За цим критерієм можна виділити країни, в яких ця справа розглядається судом загальної юрисдикції (Іспанія, Румунія), спеціальним судом (Данія, Ісландія, Норвегія, Польща, Фінляндія), спеціальним судом *ad hoc* (Греція), конституційним судом (Австрія, Туреччина). Наслідком реалізації процедури імпичменту за цією моделлю є усунення відповідної особи з посади, а щодо президента – ще й позбавлення недоторканності;

2) *американська модель*. Головною її особливістю є те, що порядок дострокового припинення повноважень президента або деяких інших посадових осіб за визначені діяння повністю або переважно реалізується в парламенті. У конституції зазвичай передбачається або порядок притягнення президента до відповідальності перед судом за парламентським рішенням, або порядок його усунення з посади, який частково або повністю проводиться в парламенті. Наприклад, конституція Ірландії надає повноваження з ініціації імпичменту обом палатам парламенту. У такому випадку інша палата ухвалюватиме рішення про усунення президента з посади.

Деякі держави встановлюють більш ускладнену процедуру проведення імпичменту. Так, наприклад Конституція Росії зараховує порушення питання про усунення з посади президента до компетенції Державної Думи. Таке обвинувачення має підтвердити своїм висновком Верховний Суд, зокрема зазначити наявність у діях президента ознак злочину, а також аналогічним актом Конституційний Суд – про додержання встановленого порядку висунення обвинувачення. Після цього рішення про усунення президента має ухвалити Рада федерації, причому це має бути зроблено у суворо визначений термін, після спливу якого в разі відсутності ухваленого рішення обвинувачення вважається відхиленим.

До того ж у низці країн можуть бути передбачені дещо інші положення, які регламентують проведення відповідної процедури в однопалатному парламенті. Так, рішення про усунення посадової особи ухвалюється на основі кваліфікованої більшості зазвичай у дві третини від загального складу парламенту (виключення: Казахстан – $\frac{3}{4}$ від загального складу кожної з палат парламенту; Азербайджан – 95 голосів депутатів парламенту із 125 можливих). Варто зауважити, що за таких законодавчих вимог процедура імпичменту набуває фіктивного характеру через малореальність її реалізації.

Треба звернути увагу на роботу І. Кресіної, яка наводила схожу класифікацію, однак за іншою підставою – залежно від органу, який приймає рішення про застосування імпичменту [9, с. 82–84]. Зокрема, дослідниця виділяє три основні моделі:

1) реалізація всього процесу імпичменту президента в парламенті (США);

2) вирішення питання імпичменту спеціально створеним судовим органом, а парламент чи палата парламенту виступають лише як інстанції обвинувачення (Франція);

3) вирішення питання імпичменту органом конституційної юстиції, а парламент чи палата парламенту, як і в попередній моделі, лише висуюють обвинувачення (Німеччина).

Розглядаючи питання досягнення кінцевої мети проведення процедури імпичменту, а саме відсторонення особи

з певної державної посади, варто звернути увагу на особливості наслідків її реалізації. Так, у країнах, де підставою процедури імпичменту є вчинення злочину, гостро постає питання про момент реалізації конституційно-правової та кримінальної відповідальності. Залежно від цих наслідків можна виділити такі моделі:

– з одночасним настанням кримінальної та конституційно-правової відповідальності. Яскравим прикладом є Угорщина, де позбавлення посади Президента Конституційним судом може бути поєднане з призначенням будь-якого покарання, передбаченого Кримінальним кодексом;

– з послідовним настанням: спочатку застосування конституційно-правової відповідальності, а вже після – кримінальної. Тобто наслідком процедури імпичменту для відповідної особи буде втрата недоторканності, після чого кримінальне покарання до неї буде застосоване в загальному порядку. Така модель запроваджена в більшості країн світу, зокрема в Україні.

Продовжуючи думку про Україну, треба зазначити, що бажання створити дієвий механізм імпичменту має високу популярність як серед високопосадовців, так і серед населення. Нині в Конституції України та новому Законі України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)» закріплюються такі стадії імпичменту: ініціювання пропозиції Верховною Радою; створення тимчасової слідчої комісії; розгляд Верховною Радою її висновків та пропозицій; прийняття Верховною Радою рішення про звинувачення, його перевірка Конституційним Судом та Верховним Судом; підготовка судових рішень та їх передача до Верховної Ради; за наявності позитивних висновків – розгляд і прийняття Верховною Радою рішення про усунення Президента України в порядку імпичменту.

Також варто звернути увагу на рішення Конституційного Суду України від 10.12.2003 р. № 19-рп/2003 в якому зазначено, що встановлена Конституцією України процедура імпичменту є єдиним способом притягнення Президента України до конституційної відповідальності та за своєю правовою природою не аналогічна обвинуваченню. Тому немає підстав вважати досудовим слідством проведення розслідування слідчою комісією, яка створюється парламентом. У разі порушення кримінальної справи проти глави держави на нього поширювалася б юрисдикція уповноважених органів протягом усього періоду досудового слідства та розгляду справи в судах, що позбавило б його права недоторканності та змоги належним чином виконувати покладені на нього конституційні повноваження.

Отже, імпичмент у системі конституційних інститутів за своєю правовою природою є позасудовим конституційним процесом. За його змістом парламент у разі вчинення злочину Президентом України може усунути останнього з поста, припинивши таким чином його повноваження. Проте слабе регулювання можливості реалізації процедури імпичменту чинним спеціальним законодавством зумовлює необхідність звернення до норм кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Наприклад, ч. 2 ст. 7 Закону України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)» відсилає до Кримінального процесуального кодексу України, а формулювання підстав імпичменту у ст. 111 Конституції України як «вчинення державної зради або іншого злочину» вимагає для їх встановлення звернення до Кримінального кодексу України. Тут варто зазначити альтернативну думку Б. Мохончука щодо доцільності зміни підходу до трактування цієї термінологічної бази. Так, автор зазначає, що з огляду на політичну сутність природи вищих державних посад в окремих країнах категорія «державна зрада» може розумітися швидше в політико-правовому, аніж кримінальному аспекті [5, с. 501–502].

Незважаючи на позицію Конституційного Суду, у процедурі українського імпичменту все ж можна виокремити

деякі елементи досудових процедур, а саме: створення тимчасової спеціальної слідчої комісії, призначення спеціальних слідчих та спеціального прокурора, винесення обвинувального вироку, надання висновків Конституційним та Верховним судами України. Аналіз наведених етапів дає змогу погодитись, що процедура імпичменту в Україні набуває квазісудового характеру [13, с. 120]. Проте при цьому неможливо говорити про наявність судового процесу. Це зумовлено відсутністю основних процесуальних постулатів: принципів змагальності, диспозитивності, свободи в дослідженні й збиранні доказів і, найголовніше, немає обвинувального вироку суду, оскільки рішення приймається парламентом. Оскільки правосуддя в Україні здійснюється виключно судами і компетенція судів поширюється на усі відносини, виникає низка неузгодженостей у розумінні природи інституту імпичменту в Україні.

Ще одна суперечність впливає із п. 3 ч. 2 ст. 5 Закону України «Про спеціальну процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)», в якій закріплена можливість залучення експертів та інших спеціалістів для дослідження й оцінки доказів. Оскільки порядок їх залучення передбачається Кримінально-процесуальним кодексом, який поширює свою дію саме на кримінальне провадження, постає питання, яким чином це положення узгоджується зі ст. 1 Закону та наведеною позицією Конституційного Суду [13, с. 120].

Отже, з огляду на зазначені конституційні суперечності, що ускладнюють швидкість та дієвість використання механізму в Україні, варто акцентувати на необхідності доопрацювання процедурних аспектів імпичменту.

На думку українських дослідників, процедура імпичменту має запобіжне значення і напрацьована лише в теорії [9, с. 95]. Така думка сформувалася, оскільки притягнення глави держави до відповідальності в порядку імпичменту є швидше виключенням, аніж правилом. На практиці механізм імпичменту в більшості країн застосовується рідко або ж взагалі не застосовується. Проте відомі приклади завершені процедури імпичменту. Це

усунення із посади президента Литви Р. Паксаса та президента Бразилії Д. Русеф [14, с. 155].

Висновки. Отже, імпичмент нині є важливим елементом системи «стримувань і противаг», законодавче закріплення якого є показником правової держави і гарантією запобігання узурпації влади главою держави.

Незважаючи на порівняну усталеність розуміння терміна «імпичмент», все ж очевидно є наявність значних відмінностей його реалізації в різних країнах світу залежно від особливостей конституційного права, умов розвитку тієї чи іншої країни, складності притягнення до такого виду відповідальності, підстави застосування, органу, який приймає відповідне рішення, та особливостей наслідків. Різноманітність моделей реалізації процедури імпичменту в зарубіжних країнах свідчить саме про широту і багатогранність досліджень у зазначеній сфері.

Україна ж ще знаходиться на шляху становлення ефективної системи «стримувань і противаг» і питання запровадження процедури імпичменту є дискусійним, тому говорити про дієвість досліджуваної процедури в контексті українського законодавства ще досить складно, на відміну від, приміром, США. Практичний досвід та приклади правового регулювання процедури імпичменту в розвинених зарубіжних країнах є гарною опорою для вдосконалення та внесення поправок до вітчизняного законодавства. Останні, перш за все, мають стосуватися зменшення кількості етапів цього механізму, а також більш ґрунтовної регламентації процесуального аспекту процедури.

При цьому нормативне регулювання процедури має бути збалансованим. Так, з огляду на наявність у президента низки дискреційних повноважень зазначений інститут має забезпечувати запобігання концентрації влади в одних руках та зміщення осі державної влади в бік гаранта. Водночас це не має створювати для президента залежність від розкладу політичних сил у парламенті і нівелювати сутність процедури. Саме досягнення такого балансу сприятиме формуванню ефективної та дієвої системи «стримувань і противаг».

ЛІТЕРАТУРА

1. Цимбалістий Т.О. Інститут імпичменту в системі конституційно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 2. С. 51–55.
2. Шевчук А.З. Історія виникнення та розвитку інституту імпичменту у зарубіжних державах. *Держава і право*. 2012. № 57. С. 158–165.
3. Гіжевський В.К., Чиж І.С. Популярна юридична енциклопедія. Юрінком Інтер. 2003. 527 с.
4. Мохончук Б.С. Щодо питання про класифікацію існуючих моделей імпичменту (теоретичний аспект). *Форум права*. 2011. № 5. С. 500–504.
5. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. Либідь. 2005. 568с.
6. Наливайко Л.Р., Пізнюк І.В. Процедура імпичменту: проблемні питання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 18–21.
7. Малкіна Г.М. Політична відповідальність глави держави. *Політичний менеджмент*. 2008. № 2. С. 42–50.
8. The Belgian Constitution. URL: https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf (дата звернення: 27.03.2021)
9. Кресіна І.О., Коваленко А.А., Балан С.В. Інститут імпичменту: порівняльний політико-правовий аналіз. Київ : Юридична думка. 2004. 173 с.
10. Конституція України : станом на 17 лютого 2020 р.: відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2020. 76 с.
11. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент) : Закон України від 10.09.2019 р. № 39-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20> (дата звернення: 25.03.2020).
12. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р., № 20-пн/2010 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10> (дата звернення: 29.03.2021).
13. Скрипник Ю.О. Імпичмент: вдосконалення механізму застосування в Україні крізь призму зарубіжного досвіду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 119–122.
14. Ковачев Д.А. Конституционное право государств Европы : уч. пособ. Wolters Kluwer Russia, 2005. 320 с.
15. Рубан А.А. Процедура імпичменту в сучасній політичній практиці США: висновки для України. *Міжнародні відносини*. 2019. № 20. («Політичні науки»). URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/issue/view/218
16. Сухонос В.В. Імпичмент як спосіб припинення повноважень глави держави: конституційний та політико-правовий аспекти. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1. С. 3–6.
17. Закоморна К., Зал Д. Імпичмент у системі стримувань і противаг: досвід країн американського континенту. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 5. С. 164–170.